

İRAN-İRAK SAVAŞI'NIN BÖLGEYE ETKİLERİ

Ekrem Yaşar AKÇAY*

ÖZET

1980-1988 arasında meydana gelen ve İran-İrak Savaşı, pek çok kişinin ölümüyle ve ekonomik, siyasal ve sosyal pek çok zararla sonuçlanmıştır. Buna ilave olarak, bu savaş sonrasında hem Ortadoğu devletleri hem de bölge dışı birçok devlet, kendi çıkarları doğrultusunda yeni politikalar üretmiştir. Bu yüzden İran-İrak Savaşı'nın Ortadoğu'yu, Ortadoğu ülkelerini ve bölge dışı ülkeleri şekillendirdiğini söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: İran-İrak Savaşı, Ortadoğu, Çıkar, Şekillendirmek, Bölge Dışı Ülkeler.

THE EFFECTS OF THE IRAN-IRAQ WAR IN THE REGION

ABSTRACT

Iran-Iraq War which established between 1980-1988, resulted with death a lot of people and economic, politic, social damages. In addition, after this war, both the Middle Eastern states and many exterritorial states producted new policies in accordance with their own interests. Therefore, it is possible to say that Iran-Iraq War shaped the Middle East, the Middle Eastern states and exterritorial states.

Key Words: Iran-Iraq War, The Middle East, Interest, Shape, Exterritorial States.

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

1. GİRİŞ

Gerek kavramsal gerekse coğrafi açıdan herkesin üzerinde anlaştığı tam bir tanımlanmayan Ortadoğu, dünya tarihini anlamak, analiz etmek adına önemli bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavramsal açıdan bakıldığında ve Avrupa merkez alındığında ilk önce “Şark” daha sonra ise “Yakın Doğu” olarak adlandırılan Ortadoğu, ilk kez 1902 yılında Amerikalı denizci ve jeopolitik uzmanı Alfred Thayer Mahan tarafından Arabistan ve Hindistan arasındaki bölgeyi tarif etmek için kullanılmıştır. Sonrasında 1909 yılında Angus Hamilton’un “*Problems of The Middle East*” adlı kitabı ile kavram Avrupa’ya taşınmıştır. Kavram, I. Dünya Savaşı’ndan sonra İngilizlerin bölge için kullandıkları “*Ortadoğu Komutanlığı*” (*The Middle East Command*) ile yaygınlık ve resmîlik kazanmaya başlamıştır.

Coğrafi açıdan bakıldığında, İngiltere’deki “*Coğrafi Adlar Daimi Komisyonu*” Yakın Doğu’yu sadece Balkanları kapsayacak şekilde tanımlarken, Ortadoğu’yu ise Türkiye, Mısır, Arap Yarımadası, Körfez Bölgesi, İran ve Irak’ı da içine alacak şekilde tanımladığı görülmektedir. Bununla birlikte ırk unsuru ön plana çıkarılarak yapılan sınıflandırmalarda ise Ortadoğu Arapların hakim olduğu yerler olarak sayılmış ve Türkiye, İran, İsrail, Afganistan, bölge dışında tutulmuştur. Ancak coğrafi anlamda bir sınır çizecek olursak, Ortadoğu ve Dar ve Geniş Anlamda olmak üzere iki sınıfa ayırmak mümkündür. Dar anlamda Ortadoğu, Türkiye, İran, Mezopotamya, Arap Yarımadası, Körfez Ülkeleri ve Mısır’ı içine alırken, geniş anlamda ise bu ülkelere Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Eritre, Sudan, Cibuti ve Afganistan’ı kapsamaktadır.

İlk uygarlıkların çıkış noktası olması ve üç büyük dinin ortaya çıktığı yer olmasının yanında jeopolitik, jeostratejik özellikleri ve enerji kaynaklarının fazla olması nedeniyle bölge daha da önemli bir hale gelmiştir. Sümer, Akad, Babil, Pers, Roma, Emevi, Abbasi ve Osmanlı gibi devletlerin egemenliği altında kalan Ortadoğu, 18. yüzyıl ortalarından itibaren Avrupa’nın etkisine girmeye başlamıştır. Sömürgecilik yarışının da olduğu dönemde, güçlü devletlerin çıkarlarının bulunduğu ve pek çok çatışmaya sahne olan Ortadoğu, özellikle 20. yüzyılda bölgede petrolün bulunmasıyla birlikte, hem önemini artırmış hem de çıkar çatışması ve rekabet mücadeleleri katlanarak devam etmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrasında, İngiltere ve Fransa’nın gücünün azalmasıyla birlikte ABD ve SSCB mücadelesine sahne olan bölge, 14 Mayıs 1948’de İsrail’in kurulmasıyla birlikte Arap-İsrail Çatışması, 1980-1988 İran-İrak Savaşı, 16-17 Ocak 1991 Körfez Savaşı gibi mücadeleler yüzünden bölge gündemde kalmaya, önemini korumaya devam etmiştir.

Bölge, üzerinde büyük güçler arasında yaşanan bu rekabet, çıkar mücadelesi ve çatışmalar, bölge içinde liderlik misyonu elde etmek ve bunu sürdürmek isteyen devletler, aktörler arasında da yaşanmaktadır. Böylesi durumlar, zaman zaman bölgenin kaderini değiştirecek sonuçlara da yol açmıştır.

Bölge içindeki bu rakiplerden iki tanesi İran ve Irak’tır. Dinsel olarak Şii ve Sünni rekabeti içinde olan iki ülke, bölgede, zaman içinde lider olmak için mücadele etmişlerdir. Bu açıdan 1980-1988 yılları arasında yaşanan İran-İrak Savaşı önemlidir. Yaşanan savaş, pek çok kişinin ölümüne, pek çok yıkıma sebep olduğu gibi sonuçları itibarıyla bölgede ve dünyada birçok değişimin, yeniliğin yaşanmasına da yol açmıştır.

Çalışmamızda da bu savaşı inceleme sebebimiz, savaşın iki ülkeye, bölge ülkelerine, diğer aktörlere, bölge ve dünya politikasına etkilerini ve bölgede yarattığı değişimi göstermek içindir.

Bu anlamda çalışmamız 4 ana başlıktan oluşacaktır. Birinci başlıkta, savaş öncesinde İran ve Irak'ta var olan sorunlar, ikinci başlıkta savaşın nedenleri, üçüncü başlıkta, savaşın başlaması ve son başlıkta savaşın bitişi ve bu konuda büyük güçlerin ve iki ülkenin tutumu ele alınacaktır. Çalışmamız sonuç ve kaynakça bölümleriyle son bulacaktır.

2. SAVAŞ ÖNCESİ İKİ ÜLKE ARASINDAKİ SORUNLAR

2.1. Şii-Sünni Sorunu

Şii-Sünni sorunu (Aydın, 2010: 12), Ortadoğu coğrafyasında ortaya çıkan Üç Büyük dinin sonuncusu olan İslam dininin peygamberi Hz. Muhammed'in ölümünden sonra halefinin kim olacağına dair ortaya çıkan mücadeledir. Bu sorunda Şii'lere göre, peygamberin halefi evladı ve damadı Hz. Ali ve onunla kan bağı olanlara geçtiği kabul edilir. Onlara göre, dinsel rehberliği tek kaynağı yanılmaz öğreticilerdir. Bu öğreticilerin rehberliğinde yaşayan iyi bir Şii olarak kabul edilmektedir(Sonnenberg, <http://www.global security org>, 2011).

Şiiiler, M.S. 940 yılında halefi seçmeden kaybolan On ikinci İmamın gelmesini beklemektedirler. Şii inanişaya göre, On ikinci İmam adaletli, tüm kötülüklerden arınmış, İslamcı bir hükümet kurmak için bir gün saklandığı yerden ortaya çıkacaktır. Bu zamana kadar iyi bir Şii olmanın şartı, On ikinci İmam gelinceye kadar seçilen imamlara ve yöneticilere uymaktır(Sonnenberg, <http://www.global security org>, 2011).

Sünni inanişaya göre ise, peygamberin halefi olacak kişi halife olarak isimlendirilen ve seçimle belirlenen kişidir. Bu kişi, yanılmaz olarak görülmemekle birlikte meşruluğu kabul edilen ve dini konularda yetkin olduğuna inanılan biridir. Sünni inanişta, bu kişinin bu konuma nasıl geldiğinin önemi yokken, Şii inanişta halefin meşru olması, Hz. Ali'nin soyundan gelmesine bağlıdır.

İran tarihi, süreç olarak Şii merkezli bir yönetime sahip olmuşken Irak, dünyadaki Müslümanların %80'ini oluşturan Sünniler tarafından yönetilmiştir. Şiiiler ise, daha çok Bahreyn, İran ve Irak'ta çoğunluktadır. Yani, İran ve Irak yönetimleri farklı din anlayışlarına sahiptir. Bu farklılık, İran ile Araplar arasındaki ayrılıkla da örtüşmektedir. İran, tarihsel olarak Sünni yönetimlerin karşısında bir merkez olarak kalmıştır. Özellikle, Ayetullah Humeyni bölgede etkin güç olmak için bu farklılığı kullanmaya çalışmıştır (Yıldırım, 2005: 45; www.enfal.de, (2013; <http://www.diplomatikgozlem.com>, 2013).

Irak'taki Şiiilerin memnuniyetsizliği, 1639'da Osmanlı hakimiyetine kadar gitmektedir. Osmanlı Devleti, Irak'ı topraklarına kattıktan sonra, resmi dairelerde Şiiilere görev vermemişler ve onlara kendi iç sorunlarında yetki vermişlerdir. Ayrıca Osmanlı Devleti, Irak'taki kutsal Şii kentlerine saygı duyarken, Şii ulemanın sadece Şiiilere yönelik fetva çıkarmasına izin verilmiştir (Yıldırım, 2005: 45).

Irak, 1917'de Osmanlı Devleti'nden ayrıldıktan sonra, Osmanlı Devleti'nden Şii-Sünni Sorunu'nu devralmıştır. Çünkü, İngiliz işgali döneminde, kabileler halinde şehir merkezinden uzakta yaşadıkları için Şii nüfusun ne kadar olduğu tam olarak tespit edilmemiştir. Bu yüzden Şiiiler, nüfusun çoğunluğunu oluşturduklarını iddia etmişlerdir.

Irak, Osmanlı'dan ayrıldığında, Irak'ta Şiiiler, nüfusun yaklaşık yarısını oluşturmaktadır (<http://arsiv.sabah.com.tr>, 2013; Ayışığı, <http://efrasyap.org>, 2013). İngiliz kontrolüne geçince, İngilizler, kendi kendilerini idare etme ya da bağımsız olma gibi vaatlerle Şiiileri rahatlatmışlardır. Şiiiler de en büyük dini grubu oluşturdukları için böyle bir düzenlemenin

olacağını sanmışlardır. Ancak sonrasında İngilizler, I. Dünya Savaşı esnasında Irak'ta milli bir rejim kurmak istemiş ve liderliği Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'a teklif etmişlerdir. Faysal, Sünni olmasına rağmen, Hz. Ali'nin soyundan geldiği için Şiilerce kabul görmüştür. Sünniler ise sadece Sünni olduğu için değil kendisi ve babasının Arap milliyetçiliğine liderlik etmesi sebebiyle Kral Faysal'ı kabul etmişlerdir (Khadduri, 1988: 15-16).

Kral Faysal, 1920'de iktidara gelince genel olarak Şiiilerin isteklerini yerine getirmiş ve Şii liderlere ülke yönetiminin yabancı etkilere kapalı olacağını söylemiştir. Ancak, bazı baskı gruplarını memnun edememiştir. Çünkü, Faysal'ın devlet görevlerinde Şiiilere yer vermemesi ve yanında çalışanların da hemen hemen Sünni kökenli olması, bu grupları rahatsız etmiştir. Bazı Şii liderler ve gruplar, Faysal ile işbirliği yaparken bazıları ise ihanete uğradıklarını düşünerek Faysal'ın ilk başbakanı Abdurrahman el-Geylani'ye karşı çıkmışlardır. Şiiiler, Geylani kabinesini, İngilizlerle 3 Mayıs 1920'de manda antlaşması yaparak ülkenin bağımsızlığından taviz verdikleri gerekçesiyle suçlamışlardır. Faysal da İngilizlerle manda antlaşması yapılmasından memnun olmamakla birlikte, İngilizlerin maddi yardımlarına ihtiyaç duyulduğu için bu antlaşmayı kabul etmek zorunda kalmıştır.(Yıldırım, 2005: 47).

Manda antlaşması sonrasında, Kerbela'da Sünni ve Şii din adamları arasında yapılan bir toplantıda Şii mollalar, Sünni aşırıların da desteğini alarak, İngilizlerle yapılan antlaşmanın ülkenin bağımsızlığını garanti altına alınması isteğiyle gösteriler yapmaya başlamışlar ve politik partiler kurma talebinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine biri hükümet yanlısı diğer ikisi muhalefet olmak üzere üç parti kurulmuştur. Daha sonra, muhalefet partileri birleşerek tek bir parti olmuşlar ve Geylani'ye baskı uygulamaya başlamışlardır. Bunun sonucunda, Geylani, baskılara dayanamayarak istifa etmiştir. Şiiiler, hükmet kurma görevinin kendi liderlerine verilmesini istemişlerdir. Faysal ise ülkenin kaderini Şiiilere bırakmayı olumlu karşılamamıştır. Bu sırada İngilizler, Faysal'ın rahatsızlık geçirmesi ve hükümetin istifasını fırsat bilerek yönetimi ele geçirmişler ve İngilizlerin bölgedeki temsilcisi Sir Percy Cox, muhalefet liderlerini sürgüne göndermiş, muhalefet partilerini ve gazetelerini kapatmıştır (Khadduri, 1988: 16-23). Böylece, Şiiiler ülkenin idaresini ele geçirme mücadelesini tamamlamıştır.

Bununla birlikte bu olaylar neticesinde, iki etnik grup ve devlet arasında yumuşama havası yaşanmaya başlamışken, Şubat 1979'da, İran'da İslam Devrimi olmuş ve devrim sonrasında, Amerikan yandaşı Şahın devrilip, Humeyni'nin iktidara gelmesiyle olaylar yeniden büyümüştür. Çünkü, İslam Devrimi'nden sonra İran, devrimi bölge ülkelerine ihraç etme politikasına başlamıştır. Bu anlamda Şii, Sünni ve Kürtlerden oluşan bir etnik yapıya sahip Irak'ta da nüfusun %60'ını oluşturan Iraklı Şiiileri desteklemeye ve Irak Baas rejimini ya da Saddam yönetimini tehdit etmeye başlamıştır (Stafford, v.d., <http://www.dtic.mil>, 2011; Zuhur, <http://www.strategicstudiesinstitute>, 2011). Bu da zaten tarihsel olarak çatışma yaşayan iki ülkeyi yeniden karşı karşıya getirmiştir.

2.2. Su Yolu Sorunu

İki ülke arasında yaşanan diğer bir sorun ise, Fırat ve Dicle'nin birleştiği Şattularap Su Yolundan kaynaklanmaktadır (<http://newtimes.az>, 2013). Sorun, su yoluna verilen isimle başlamaktadır. İran bu yola "Arvand Rud" adını vermektedir. Aynı zamanda sorun, su yolunun döküldüğü yere verilen isimle devam etmektedir. İran, bu yola "İran Körfezi" derken Araplar "Arap Körfezi" demektedir (Rundle, 1986: 128).

Şattularap su yolu üzerindeki anlaşmazlık, tarih boyunca değişen hükümetler, değişen koşullara göre sürüp gitmiştir. Mesela, 16. yüzyılda Irak Osmanlı Devleti'nin kontrolüne geçince Osmanlı Devleti ve Safevi Devleti arasındaki mücadele su yolu mücadelesi olmakla birlikte Şii-Sünni rekabeti halini almıştır. İki ülke arasında Irak'ı kontrol etmek için 1529 ve 1549 tarihleri arasında iki savaş yapılmış ve 1555 Amasra Antlaşması ile geçici bir barış dönemine girilmiştir. Ancak 1623 ve 1629 tarihlerinde savaşlar tekrarlanmış ve 1639'da Kasr-ı Şirin Antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşma ile su yolu için de bir çözüm bulunmuştur. Bölgedeki aşiretlerin yaşadığı yerler dikkate alınarak bir sınır çizilmiştir. İran sınırın doğal sınır olduğunu iddia ederken, Osmanlı Devleti ise, sınırın iki tarafında da Araplar bulunduğu için suyolunun kendi kontrolünde olmasını gerektiğini iddia etmiştir. Anlaşma kara sınırlarının belirlenmesinde başarı sağlarken su yolu sınırı tartışmalı kalmıştır. Ayrıca bu antlaşma ile İran, Irak'ın Osmanlı egemenliğinde olduğunu kabul etmiş, Kürtlerin Zagros dağlarına yerleşmesi ve İran'ın hac ziyareti için Irak'a gelmeleri kararları alınmıştır (Hiro, 1988: 33). Bu antlaşma, daha sonra yapılan antlaşmalara temel teşkil etmiştir. Çünkü daha sonra iki ülke arasında tekrar savaş başlamış ve 1639 sınırı teyit edilmiştir (Hiro, 1988: 6).

I. Dünya Savaşı sonrasında Irak, İngiltere'nin mandasında yarı özerk bir devlet olmuş ve bundan sonra İran, Irak'ın Şattularap üzerindeki egemenliğini reddetmiş ve kendisine ait gemilerin su yolundan geçerken para vermemelerini istemiştir. İran, nehrin ortasının iki ülke arasında sınır olması gerektiğini iddia etmiştir (Yıldırım, 2005: 28). Irak, bağımsız bir devlet olarak ortaya çıktığında da bu ve bunun gibi pek çok ihtilafı sorunu devralmıştır.

Bunun yanında, Şubat 1921 yılında İran'da bir darbe ile Rıza Han iktidara gelmiş ve 1929 yılında Irak'ı tanımıştır. Bununla beraber, iki ülke arasındaki ilişkiler, doğrudan hükümetler arasında yürütülmüştür. (Tareq, 1982: 14; Memiş, 2002: 40).

İki ülke arasında su yolu sorunu görüşmelerle çözülememiş ve İran su yolunun kontrolünün Irak'ta olması yerine "*nehrin ortasını sınır alma*" (*thalweg*) prensibini istemiştir. Irak'ın iddiaları ise tamamen Osmanlı Devleti'nin iddialarına dayanmıştır. Ancak soruna ilişkin bir sonuç alınmayınca iki ülke sorunu Milletler Cemiyeti'ne götürme kararı almışlardır. Milletler Cemiyetindeki görüşmelerde de sorun çözülemeyince, raportör olarak atanan Baron Alosi, su yolunun milletlerarası nehir olması önerisini dile getirmiştir. Fakat iki ülke, buna yanaşmamışlardır. Bunun sonucunda, Irak bir sonuca ulaşmak için sorunun Milletler arası Daimi Adalet Divanına götürülmesini istediysede İran buna karşı çıkmıştır (Khudduri, 1988: 39).

Daha sonra, iki ülke sorunu MC'den çıkararak tekrar ikili görüşmelerle çözmeye çalışmışlardır. Yani, konu Cenevre'den tekrar Tahran'a taşınmıştır (Tareq, 1982: 16). Ancak bu sırada, Irak'ta darbe ile iktidar değişmiş ve uluslararası konjonktürde sıkıntılı bir döneme girilmiştir. İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, Türkiye ve Afganistan'ı telaşa düşürmüştür. Bunun üzerine Türkiye, İran ve Irak'a aralarındaki sorunu geçici bir çözüme kavuşturmaları hususunda uyarılmış onlar da daha esnek davranma kararı alarak ve dört ülke arasındaki görüşmeler sonucunda 8 Temmuz 1937'de Sadabad Paktı imzalanmıştır. İran ve Irak bu paktan ilham almışlar ve delegeler, Sadabad Paktı'nı konuşurken iki ülke de 4 Temmuz 1937'de sınır antlaşmasını imzalamışlardır (Karsh, 1990: 256-280). Bu anlaşma, 1913 İstanbul Protokolü'nün ve 1914 sınır komisyonu raporunun ülkeler arası sınırı belirlemede esas alınmasını teyit etmiştir (Yıldırım, 2005: 30). (madde 1) Ayrıca anlaşma ülkeler arasındaki sınırın, Abadan önündeki kısmı hariç, nehrin doğu yakası olarak kabul edilmesini, Abadan önündeki 4 km'lik kısmın ise, thalweg hattı sınırının belirlenmesini öngörmüştür. (madde 2) İki ülke sınır işaretleri koymak için bir komisyon kurulmasını kabul etmişlerdir. (madde 3) Anlaşmanın ek protokolü ise, bu anlaşmadaki hiçbir maddenin Irak'ın Şattularap

ile ilgili olarak İngiltere ile yaptığı 30 Haziran 1930 tarihli anlaşmasının 4. maddesinden doğan Irak'ın İngiltere'ye karşı yükümlülüklerine karışmaz demektir (El Azhary, 1985: 15).

Ancak, daha sonraları Irak, iç karışıklardan istifade edilerek bu antlaşmanın dikte ettirildiğini söylemiştir (Hiro, 1988: 13). Bunun üzerine, 1938 yılında sınırı belirlemek için bir komisyon kurulmuş fakat komisyon çok az bir ilerleme kaydetmiştir. II. Dünya Savaşı ve sonrasında getirdiği şartlar sorunu daha da alevlendirmiş ve iki ülke savaşın eşiğine gelmiştir (Khudduri, 1988: 23).

11 Mart 1972'de Irak SSCB ile Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalayıp SSCB'den pek çok askeri malzeme almıştır (<http://www.bbc.co.uk>, 2013). Bunun üzerine İran, İngiltere ve ABD telkinleriyle Kuzey Irak'taki Kürtleri, Bağdat yönetimine karşı kışkırtmaya başlamıştır (Karaduman, 2009: 55). Ancak, 1975 yılında su sorununa ilişkin iki ülke arasında Cezayir'de, Cezayir Antlaşması yapılmış ve sorunlar çözüme kavuşturulmuştur (Yılmaz, 2009: 259; Bergquist, 1988: 29). Bu antlaşmaya göre, Şattularap'taki sınır, su yolunun tam ortasından geçmiştir. Yani, Irak su yolu üzerindeki iddialarından vazgeçmiştir. İran ise, Irak'ın kuzeyindeki Kürtler'e verdiği desteği geri çekmiştir (Ali, 2001: 47; Altınkaş, 2005: 137-144). Bu anlaşma ile geçici de olsa, Irak, Kürtler konusundaki sorunu halletme imkanı bulmuştur. Bununla birlikte, İran ise su yolu üzerinde hareket edememiş ve Körfez'deki Emirliklere sözünü geçirememiştir. Çünkü, Körfez'deki Emirlikler, Şah'ın emellerinden korktukları için onu dengeleyici unsur olarak Irak'ı görmek ten daha hoşnut olmuşlardır (Arı, 1996: 109-110).

2.3. Etnik Sorunlar

Ortadoğu'da Osmanlı ve İran İmparatorluklarının yıkılması ve buradaki zayıf devletlerde yaşanan etnik sorunlar, büyük devletlerin müdahaleleriyle daha da artmıştır. Özellikle, bölgede büyük çoğunluğu oluşturan Kürtlerin daha çok petrol bölgelerinde yaşıyor olmaları, konuyu daha da özelleştirmektedir.

İran, ülkesindeki etnik nüfuslar olan Azerileri ve Kürtleri 20. yüzyılda asimile ederek merkezi hükümetini güçlendirmiştir. Buna karşılık, Irak ise özellikler İngilizlerin baskısıyla Kürtlerin varlığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece, Kürtlerin güçlenip kültürlerini sürdürmelerine imkan sağlamıştır. Ülkedeki Kürtler ise gelenekçiler ve modernistler olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Bu ayrıma göre, Gelenekçiler, aşiret reisleri ve dini önderlerden oluşmakla birlikte, modernistler ise, kentlerde yaşayan, laik eğitim görmüş, yüksek statülü kişilerden oluşmaktadır (Yıldırım, 2005: 53). Yani, Irak'ta iki farklı toplum ve iki farklı hiyerarşik yapı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, devlet yapısı olan ve bu devlet yapısına bağımlı Arap toplumu iken ikincisi ise devlet yapısına sahip olmayan Kürt toplumu olarak görünmektedir.

Bu durum karşısında Irak, Kürt varlığını Irak'ın devlet yapısı ve ideolojisiyle bütünleştirmek, Kürtlerin özerkliğini yok etmek ve varlıklarını sadece kültürel bir tanıma şekline getirmeyi amaçlamıştır. Ancak, 1950-60'larda, devletin yaptığı, sürgünler, aşiret reislerine karşı ayaklanmalar, v.b. olaylar, bölgede istikrarı bozmuşlardır. Üstelik, iş bulmak için köyden kente göçülmesi sonucunda, kente göçen ve köyde kalan halk arasında bölünmüşlük de artmıştır. Bu anlamda siyasi yapılanmada da farklılık olmuştur. Gelenekçiler, Kürdistan Demokrat Partisi'nde toplanmışken, oradan ayrılanlar Kürdistan Yurtseverler Birliği tabanı üzerine oturmuşlardır (Bruniessen, 1992: 187).

İran gerek askeri gerek ekonomik olarak Kürtlere o kadar fazla destek vermiştir ki, özellikler 1972-1975 yılları arasında Kürtlerle (Altınkaş, 2005:137-144; Erol, 2008: 56) yapılan mücadele örtülü bir İran-İrak Savaşı halini almıştır. Ancak, bu mücadelenin ekonomik yükü

oldukça fazla olmuştur. Üstelik, Irak'a karşı İsrail ve ABD'de de Kürtlere destek vermiştir. (Malek, 1991: 17-18).

11 Şubat 1979'daki İran İslam Devriminden sonra İran-İrak ilişkilerinde bir yumuşama görülmüşse de, kurulan yeni hükümet düşünce, yerine kurulan hükümetle ilişkiler yeniden bozulmuştur. Irak toplumunu Baas rejimine karşı ayaklanmaya çağıran İran yönetimi, Irak tarafından Sunni-Şii dengesini bozmakla suçlanmıştır. Bunun yanında, İran Irak rejimini baskıcı ve anti demokratik olarak suçlarken, Irak da İran'ı rejimi yaymaya çalışmakla suçlamış ve ilişkiler savaş öncesinde böyle gergin bir halde kalmıştır (Workman, 1984: 87; Muhsin, v.d., 1986: 229-230).

3. SAVAŞA DOĞRU GİDERKEN

11 Şubat 1979'da, İran İslam Devrimi (Lewis, 2010: 472; Best, Hanhimaki, et. all, 2012: 498) ile İran'da Şah rejimi devrilmiş, İslam Cumhuriyeti kurulmuş ve Ayetullah Humeyni iktidara gelmiştir (Dedeoğlu, 2002: 74; Anonim (a), <http://printfu.org>, 2011). Humeyni, hem Batı'nın güvenlik şemsiyesinden çıkmış hem de "Ne Doğu Ne Batı" prensibi ile Ortadoğu'ya devrimi ihraç etme politikasına başlamıştır (Erol, 2008: 54). İran'da bunlar yaşanırken, 26 Mart 1979'da ise Mısır ve İsrail arasında Camp David Barış Antlaşması yapılmış ve 1948 yılından beri kesintili olarak devam eden savaşlar son bulmuştur (Yılmaz, 2009: 260).

27 Mart 1979'da, Arap Birliği Bağdat'ta toplanmış ve Arap Birliği Dışişleri Bakanları Mısır ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi kararını alarak Mısır'ı Arap Dünyası'ndan dışlamışlardır. Mısır'ın dışlanmasıyla birlikte bölgede liderlik sorunu başlamış ve Irak liderlik yönünde çabalarını artırmıştır (Arı, 2004: 357-358). Liderliğe aday ülkeler, Irak, Suriye ve Suudi Arabistan olarak görünürken, İran ise devrim ihraç etme politikasıyla bölge için bir tehdit unsuru olmuştur (Yılmaz, 2009: 260).

Bölgede liderlik sorunu başlayınca Irak, bölge liderliği için kendini şanslı hissetmiştir. Bu yüzden Irak, kendi gücünü ortaya çıkarabilmek ve İran'a karşı durabilmek için Ortadoğu'da en büyük etkinliğe sahip ülke olan ABD ile ilişkileri geliştirmeye çalışmış, 1967 yılından beri kesilmiş olan diplomatik ilişkiler 1980'lerde tekrar kurulmuştur. Bu gelişen ilişkilerin bir işareti olarak Irak, 1979 yılında SSCB'nin Afganistan'ı işgalini kınamıştır (Ataöv, 1989: 123).

Bununla birlikte, iki ülke arasındaki ilişkiler, 1980 Şubatında Tarık Aziz'e yapılan suikast ve Müstahsiriyan Üniversitesine yapılan saldırılarla iyice gerilmiştir. Irak Dışişleri Bakanı, bu saldırıların Humeyni'nin emri ile yapıldığını ve amacının Irak hükümetini yıkmak olduğunu söylemiştir. İlişkilerdeki gerginlik aynı yıl içinde Iraklı Şii lider Ayetullah Muhammed Bekir Sadr-el ve kız kardeşinin idamı üzerine artarak devam etmiştir (Erol, 2008: 56).

4. SAVAŞIN BAŞLAMASI

1979 yılında Irak'ta iktidar olan ve ABD'yi arkasına alan Saddam Hüseyin, Eylül 1980'de parlamentoyu olağanüstü toplamış ve yaptığı konuşmada sınır ihlallerini bahane ederek, Cezayir Antlaşması'nın imzalandığı dönemde zorla kabul ettirildiğini, Şattularap su yolunun Irak'a ait olması gerektiğini söylemiştir (Rajaei, 1993: 3). Birkaç gün sonra, 22 Eylül 1980

(Erol, 2008: 57)'de şu gerekçelerle Cezayir Antlaşmasını tek taraflı fesh ederek İran'a savaş açmıştır (Bayraktaroğlu, 2009: 87):

İran Cezayir Antlaşması'ndaki taahhütlere uymamaktadır.

İran, Irak'taki KDP'ye yardıma yeniden başlamıştır.

İran sınır çatışmalarını tahrik etmektedir.

İran, Cezayir Antlaşması ile Irak'a verilmesi gereken bazı sınır bölgelerini vermemiştir. Irak'ın İran'a savaş açmasıyla tarihsel Arap-Acem/İran düşmanlığı yeniden ortaya çıkmıştır (Stern, 1984: 129-130).

Saddam Hüseyin, İran'a savaş açma kararı alırken şu unsurların etkisi altında kalmıştır.

Baas rejimini İran İslam Devrimi'nin yıkıcı etkisinden korumak

1975 Antlaşması uyarınca, İran'ın Irak'a devretmeyi vaat ettiği ancak devretmediği toprakları hatta fazlasını elde etmek

Şatt-ül Arap su yolu üzerinde tam hakimiyet sağlamak

İran'ın askeri gücünü ortadan kaldırıp gelecekte tehdit olmasının önüne geçmek

Humeyni'nin devrilmesini sağlayacak bir ortam hazırlayabilmek

Geniş petrol yataklarına sahip olan Kuzistan'ı ele geçirmek

Kazanılacak zafer ile Arap dünyasında prestij ve liderlik elde etmektir (<http://www.siyahgribeyaz.com>, 2013).

Saddam Hüseyin, bölge içinde ve dışında herkesi tehdit eden ve dehşet veren İran'a kimsenin yardım etmeyeceğini, yalnız kalacağını ve İran devriminden yeni çıktığı ve iç karışıklıklarla mücadele ettiği için savaşın kısa süreceğini düşünmüştür. Irak'ın basit bir güç gösterisiyle İran'a isteklerini kolayca kabul ettireceklerini sanmıştır (Willet, 2004: 4). Ayrıca bu durumun, İran'daki devrimden etkilenen Irak'taki Şii'lere de gözdağı niteliği taşıyacağını düşünmüştür. Çünkü, Humeyni, yaklaşık 13 yıl, Şii'ler için önemli olan Necef ve Kerbela'da yaşamış ve buraların Irak egemenliğinden çıkarılması gerektiğini dile getirmiştir. Bununla birlikte, bölgede Saddam'a karşı "*Irak'ta seni istemiyoruz*" sloganları başlayınca Irak, bölgede Şii'lerin ayaklanmalarından endişe etmiş ve bu duruma tepki göstermiştir (Heykel, 1993: 104).

Bunun yanında, Irak, İran'a savaş açarken, İran'ın Hürmüz Boğazı'nda işgal ettiği üç adadan çıkarılıp buradaki Arapların korunmasını da amaçlamıştır. Aslında Irak'ın buradaki asıl amacı, Arapları korumaktan çok bölgede bulunan petrolden gelir elde etmek ve Körfez'de daha uzun bir kıyıya sahip olarak bölgedeki konumunu etkinleştirmektir. Bir anlamda Irak, İran'ı etkisiz hale getirip Irak'a karşı eylemlerini sonlandırmak ve Mısır'ın dışlanmasıyla boşalan liderlik koltuğuna oturmayı planlamıştır (Bölükbaşı, 1992: 18-19).

Ancak savaş, Saddam Hüseyin'in düşündüğünden farklı gelişmiştir (Sander, 2003: 560). İran'ın devrim yaşamaması, sonrasında organize olamaması ve devrim karşıtı subayların ordudan atılması, İran'ı zayıflatmış olsa da, İran kendini çabuk toparlamış, 2 yıldan daha kısa sürede Irak'ı işgal ettiği pek çok yerden püskürtmüştür. İran, bundan sonra kafir Saddam rejimini devirerek Irak'ta İslam Cumhuriyeti kurmayı amaçlamıştır. Çünkü Humeyni'ye göre, Irak, İslam'ı yok etmek ve İran'ı parçalamak için savaşmaktaydı (Kocaoğlu, 1995: 296).

1986 yılı geldiğinde, artık bütün dengeler İran lehine değişmiştir. 1986 yılında Kuveyt yakınlarındaki Fao Adaların ele geçiren İran, Irak'a karşı Kürtlerin de desteğini alarak kuzeyden saldırıya geçmiştir (Bulut, 2009: 10). İran'ın güçlenmesi karşısında İslam Devriminden etkileneceklerini düşünen Arap Şeyhlikleri, Irak'a yardım etmeye başlamıştır. Çünkü Irak onlar için, Doğu sınır kapısının bekçisi olarak görülmüştür (Yılmaz, 2009: 263).

Bununla birlikte, İran'ın başarı elde etmeye başlaması, Batılı Devletleri de endişelendirmiştir. Bunun sonucunda ABD, Irak'a yakınlaşmış, Körfez'e donanma göndermiş ve SSCB de Irak'a yaptığı silah sevkiyatını hızlandırmıştır. Yani İran, uluslararası platformda yalnız bırakılmaya başlanmıştır. Bu durum, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 20 Temmuz 1987 tarihinde aldığı kararla netleşmiştir Duman, <http://tr.caspianweekly.org>, 2011). Karar İran tarafından kabul edilmeyince, İran'a karşı silah ambargosu uygulanmaya başlanmıştır. Bu sırada, 400 İranlı hacı adayının Suudi polisler tarafından öldürülmesi, bölgeyi iyice gerginleştirmiştir.

Bununla birlikte, Arap Zirvesi, Kasım ayında toplanarak İran'ın yanında yer alan Suriye'nin de onayladığı, İran politikalarını kınayan bir karar almıştır. Zaman içinde, İran'ın faaliyetleri artarken içeride savaşa ve yönetime karşı da muhalifler ortaya çıkmıştır. Savaştan zarar gören, ekonomik sıkıntılar yaşayan halk ise, kentlere yönelik yapılan saldırı ve kimyasal silah kullanılmasından ötürü savaşın sona ermesini istemiştir. Bu durumda İran ise şu nedenlerden ötürü 18 Temmuz 1988'de BM'nin 598 sayılı kararını ve ateşkesi kabul etmiştir:

11. 1988 yılında Halepçe'de kimyasal silah kullanılmasıyla binlerce sivilin öldürülmesi

12. Irak'ın 1988'de Fao Adasını geri alması

13. Batı donanmasının Körfez'e yerleşmesi

14. ABD gemilerinin İran gemilerini tehdit etmesi

15. ABD'nin uzaydaki uydularla İran'a ilişkin aldığı bilgileri Irak'a iletmesi

16. İran'ın içindeki sıkıntılar

17. İran'a dışarıdan yapılan baskılar

18. 3 Temmuz 1988'de ABD Zırhlısı Vincennes'ten fırlatılan bir füzenin İran Hava Yollarına ait sivil bir uçağı düşürmesi ve 290 kişinin ölmesi

19. İran'a karşı ABD'nin yaptığı askeri müdahalelerdir (Yılmaz, 2009: 264-265).

598 Sayılı kararın kabul edilmesinden sonra, savaş fiilen sona ermiştir. 20 Ağustos 1988'de yürürlüğe giren ateşkesin ardından sorunlar dondurulmuştur (Altınkaş, 2008: 137-144). Bundan sonra taraflar ellerindeki savaş esirlerinin değişimi, işgal altındaki toprakların durumu gibi konuları zaman zaman gündeme gelmiştir. Sorunların büyük bir kısmı, 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgal ettiği ortamda halledilmişse de halen kalıcı bir barış antlaşması yapılmamıştır (Akdevelioğlu, 2005: 154).

5. SAVAŞIN SONA ERMESİ HUSUSUNDA İSTEKLER

5.1. İki Ülkenin İstekleri

Irak'ın savaşın bitmesine yönelik başlangıçtaki şartları, Şattularap üzerindeki egemenliğin Irak'a verilmesi ve bazı tartışmalı sınır bölgelerinin Irak'a verilmesi şeklinde olmuştur.

Zaman içinde bu şartların arasına, İran'ın kendisinin ve diğer bölge ülkelerinin içişlerine karışmaması, iyi komşuluk ilişkilerini devam ettirmesi, İran'ın Körfez'de işgal ettiği üç adayı Birleşik Arap Emirliklerine teslim etmesini de eklenmiştir. Bu sayede Irak, kendisini Körfezin koruyucusu gibi göstermek istemiştir (Yıldırım, 2005: 72).

Ancak, zamanla İran karşısında gerilemeye başlayan Irak, kendi sınırlarını korumak ve İran'ın yayılmasına engel olmaya çalışmakla yetinmiştir. Hatta, 1982 yılında İran'ın ilerleme kaydetmesi üzerine savaşı sona erdirmeye çağrısı yapmış ve Lübnan'ı işgal etmiş olan İsrail'e karşı mücadele edilmesi gerektiğini söylemiştir.

Bununla birlikte, 1982 yılında Irak, prensip olarak tüm bölgesel sorunlarda hakemliğe gidilmesi ve savaşın sorumlusunun bulunması için bir araştırma komisyonu kurulmasını kabul etmiştir. 1983 yılında ise, Irak BM'ye hangi tarafın saldırganlığa ve savaş başladığını belirlemek için bir tarafsız komisyon kurulmasını önermiştir. 1985 yılında da Saddam, geniş kapsamlı bir ateşkes, uluslararası sınırlara çekilme, saygı ve içişlerine karışmama temelinde görüşmelere başlanması için çağrıda bulunmuştur. Aynı yıl Saddam, gene geniş kapsamlı barış ve savaş politikası belirlenmesini istemiş, savaşın İslam Konferansı, BM, Bağlantısızlar Hareketi, Arap Ligi, Körfez İşbirliği Konseyi gibi örgütlerin hakemliğinde ele alınmasını önermiştir. Ancak bu öneriler, bu örgütlerin ön yargılı olmaları sebebiyle İran tarafından reddedilmiştir (Rundle, 1986: 131).

İran ise, BM'de 1981'de yaptığı konuşmada şartlarını, Irak ordusunun geri çekilmesi, saldırganın kınanması, Cezayir Antlaşması'nın yeniden yürürlüğe konması şeklinde sıralamıştır. Fakat, ilerleyen zamanlarda İran, Cezayir Antlaşması'nın yürürlüğe konmasından vazgeçmiş ve bunun yerine sayısı beş yüz bin kadar olan Iraklı göçmenlerin geri dönüşüne izin verilmesi isteğini ortaya koymuştur. 1983 yılında, İran, barış için şartlarını bir kez daha değiştirmiş ve buna Saddam Hüseyin'in iktidardan uzaklaştırılmasını istemiştir. Böyle olursa İran, yaklaşık 150 milyar dolarlık savaş tazminatından vazgeçeceğini açıklamıştır (Rundle, 1986: 131). Humeyni Saddam'ın uzaklaştırılmasını şart olarak koştuğu için barış girişimleri de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Saddam barış görüşmelerine istekli olmakla beraber, savaşı başlatan taraf olduğundan hareket edememiştir (Yıldırım, 2005: 73).

5.2. Bölge Ülkeleri ve Büyük Güçlerin Politikaları

Savaş sırasında İran'a silah satan İsrail ve Suriye, esasında İslam Cumhuriyetinin değerlerini benimsememekle birlikte, her ikisi de Baas rejiminin küçük düşürülüp aşağılanmasını görmek istedikleri için İran'a yardım etmişlerdir. Bu tavır, Yitzak Rabin'in "*Biz bu savaşın çözümünü istemiyoruz*" sözünü yansıtır niteliktedir (Yıldırım, 2005: 74). 1982 yılında da İran, Irak'ın en başta gelen Arap düşmanı Suriye ile işbirliği yapmaya başlamıştır. İran ve Suriye'nin aralarında yaptıkları anlaşmaya göre, Suriye kendi topraklarından Akdeniz'e doğru giden Irak petrol boru hattını kapatacak karşılığında ise İran'dan her ay 100 bin varil düşük fiyattan, 20 bin varil petrol de ücretsiz alacaktı. Ancak bu antlaşmadan dört yıl sonra 1,5 Milyar \$ olan borcunu talep eden İran'a karşı Hafız Esad, Irak ile görüşme tehdidinde bulunarak yeni bir anlaşma yapılmasını sağlamıştır (Yıldırım, 2005: 74).

İranlı liderler, devrimlerinin ihraç edilmeye uygun olduğunu düşünmekle beraber, Irak'a karşı tutumun Saddam'ı cehenneme göndermek olduğunu daha sonra da ona yardım eden küçük ülkelerle ilgileyeceklerini söylemişlerdir. Bu tavır da Körfez ülkelerinin İran'dan endişe duymalarına yol açmıştır. Savaşın başından beri tarafsız bir tutum sergileyen Körfez ülkeleri, İran'ın kazanmasından duydukları endişe nedeniyle Saddam'ın da ileri de başlarına bela olacağını tahmin etmelerine rağmen Irak'ı desteklemişlerdir (Yıldırım, 2005: 75).

Bunun yanında, en önemli Arap ülkelerinden biri olan ve bu yüzden politikaları büyük önem arz eden Mısır, Irak'ı destekler bir tavır takınmıştır. Öyle ki, 1981 yılında Irak ile Irak'ta Mısırlı işçilerin askere çağırılacakları yönünde bir anlaşma yapmış ve 1982 yılı itibariyle de Mısırlı yaklaşık 20 bin kişi Irak ordusunda çarpışmaya başlamıştır (Muhsin, v.d., 1986: 231).

Suudi Arabistan da Irak'ın yanında oluşmuş, Irak'ı desteklemiştir. Öyle ki, Suriye'nin petrol boru hattını kapatmasından sonra Suudi Arabistan, bu açığı dengeleyici rol üstlenmiştir. Ayrıca, Körfez'in diğer ülkeleriyle birlikte Irak'a ayda 1 milyon\$ tutarında yardım yapmıştır. Buna karşın Suudi Arabistan, İran'a karşı düşmanca hareketler yapmaktan kaçınmıştır. Ancak, Haziran 1984'te "*it dalaşı*" sonucu Suudilerin bir İran uçağını düşürmesi bir sürpriz olarak karşılanmıştır (Muhsin, v.d., 1986: 232).

Kuveyt ise, hem savaş bölgesine yakınlığı hem de ekonomik ve endüstri tesislerine İran'ın kısa zamanda gelebilmesi nedeniyle ABD ile ilişkilerinde mesafeli davranmıştır. Çünkü, Kuveyt, İran ile olası bir savaş çıkması durumunda ABD'nin bunu sonlandıramayacağını düşünmüştür (Yıldırım, 2005: 76).

Birleşik Arap Emirlikleri ise büyük ticari ortağı olması nedeniyle İran'a sempati ile bakmış ve savaşı kardeş iki ülke arasındaki bir savaş gibi görmüştür. Bahreyn ve Katar ise Suudi Arabistan'ın koruması altında varlıklarına devam ettikleri için Suudi Arabistan gibi Irak'ı desteklemişlerdir. Ürdün ise güçlü biçimde Irak'ı desteklemiş ve hatta cepheye gönüllüler göndermiştir. Ayrıca, Kızıldeniz'de Akabe Limanı'nı Irak'ın kullanımına açmıştır (Yıldırım, 2005: 76).

Bölge ülkelerinden biri olan Türkiye, savaş süresince tarafsız bir politika izlemiştir (Kıran, 2005: 94). Bu dönemde Türkiye, ortaya çıkan istikrarsızlıktan dolayı bir Kürt Devleti kurulmasından endişe etmiştir (Gündoğan, 2003: 3).

Suriye ise, Bağdat yönetimine olan muhalefeti nedeniyle İran'ı desteklemiş ve Suriye'den geçen, Irak petrolünü taşıyan boru hattını kapatarak İran'a yardım etmiştir (Aydın, 2007: 48). İsrail ise, savaşın bitmesini istediğini söylemiştir. Çünkü, her hangi bir tarafından savaşı kazanmasının kendi çıkarına zarar vereceğini bilmektedir. Ancak, eski düşmanı Irak'ın savaşı kazanmasının en kötü alternatif olduğunu ifade ederek, bunu engellemek için İran'a silah ve uçak parçaları satmıştır (Yıldırım, 2005: 76).

Bölge ülkelerinde durum bu şekildeyken, dünyanın birçok bölgesinde farklı politikaları olan ABD ve SSCB'nin savaşa ilişkin politikaları paralellik göstermiştir. Her iki ülke de resmi olarak tarafsızlıklarını ilan etmişlerdir. Ancak, İran'a stratejik konumu nedeniyle önem vermişler ve bir yaklaşmanın olması olasılığını göz önüne alarak kapılarını İran'a tamamen kapatmamışlardır. SSCB, bir yandan İran Devrimi'nin ABD'ye karşı olumsuz tavrından mutlu olurken diğer yandan kendilerine karşı tutumları nedeniyle de tedbirli olmaya çalışmışlardır. 1979 yılında, SSCB'nin Afganistan'ı işgalini İran, ateist bir ülkenin tüm Müslüman ülkelere karşı bir saldırısı olarak yorumlamış ve Afganistan'daki direnişçilere yardım etmiştir. 1983 yılında, İran'da Komünist Parti Tudeh'in kapatılmasıyla SSCB İran'da güç kaybetmiş ve ilişkiler iyice kötüleşmiştir. Bunun sonucunda, SSCB de devrimin kendi ülkesine de yayılmasından endişe etmeye başlamış ve Irak ile ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. Zaten 1972 yılında yapılan Dostluk, Ticaret ve İşbirliği Antlaşması'ndan sonra gelişen ilişkiler, Irak'ın herhangi bir uyarı olmadan İran'a saldırması üzerine yara almıştır. Öyle ki, SSCB, 1982 yılına kadar Irak'a silah satışını durdurmuştur. Ancak, savaş İran lehine dönmeye başlayınca silah satışı tekrar başlamıştır (Güzel, 2009: 26).

Genel anlamda, ABD'nin savaşa yönelik politikası, SSCB ile paralellik göstermiştir. Amerika'nın bölgeye yönelik politikasının ana hatları Ancak, 1979 Rehineler Krizi, 1982'de Lübnan'da rehin alınan Amerikalıları kurtarmak için tarihe "*İrangateOlayı*" (Uzgel, 2005: 51) olarak geçen İran'a gizliden silah satılması olayı, ABD politikasındaki çelişkili durumu göstermektedir. Aslında, ABD için her iki taraftan birinin savaşı kazanması bölgedeki düzeni ve dengeyi bozacağı ve ABD'nin çıkarlarını zedeleyeceğinden istenilen bir durum olmamıştır. Bu yüzden düzeni bozmamak için ABD savaşa doğrudan müdahale etmek yerine Körfez ülkelerine yardım etmeyi uygun bulmuştur.

Çünkü ABD, savaşı bölgedeki güç dengesini değiştirmedeği ve müttefiklere zarar vermediği sürece kötü bir şey olarak görmemiştir. Ancak, ABD'li yetkililer her iki tarafın da kaybetmesinin Amerikan çıkarı için daha iyi olacağını söylemişlerdir. Yani ABD, İran'a karşı Irak'a bel bağlamış olsa da, savaşın Irak tarafından kazanılmasını da istememiştir (Archar, 2004: 41). Aslında, ABD'nin da savaşa yönelik politikası genel olarak, Batı'ya petrol akışının devamını sağlamak, bölgenin Sovyet nüfusuna girmesini engellemek, İran'ın bölge ülkelerine yönelik devrim ihracına ve bunun sonucunda ortaya çıkabilecek olası karışıklıklara engel olmak ve savaşı sonlandırmaya çalışmak şeklinde olmuştur (Yıldırım, 2005: 77).

Savaşın İran lehine değişmesi üzerine ABD, İran'ın Hürmüz Boğazı'na yönelik yaratacağı tehlikeden endişe ederek Fransızları Irak'a silah satışı konusunda desteklemiştir. Bununla birlikte, Humeyni'nin Harg Adasından gerçekleştirilen petrol ihracının kesilmesi durumunda Hürmüz Boğazı'nı gemi trafiğine kapacağı yönündeki tehdidi ile ABD ve Fransa başta olmak üzere Batılı ülkeler bölgeye savaş ve uçak gemileri göndermiştir (Altınkaş, 2005: 137-144). Bunlara ilaveten ABD, Umman, Somali ve Suudi Arabistan'daki üslerine takviye yapmıştır. Ayrıca, Saddam Hüseyin'in 1988 yılında Kürtlere karşı giriştiği Halepçe Katliamı olarak bilinen gazlı saldırısının bir savaş suçu olarak gündeme gelmesine de engel olmuştur (Ersoy, <http://www.bgst.org>, 2011). Savaşın Irak lehine değişmesinden sonra ise Türk askerinin Kuzey Irak'ta PKK'ya yönelik operasyonu ardından yapılan NATO tatbikatı, Türk-Amerikan işbirliğini göstermiş ve bu tatbikat, Kürtlere gözdağı verilerek Irak'ı rahatlatma şeklinde yorumlanmıştır (Yıldırım, 2005: 79).

6. İRAN-IRAK SAVAŞI'NIN BÖLGE VE DÜNYADA YARATTIĞI ETKİLER

İran-Irak Savaşı, ortak bir sınırın iki ülkeyi düşman ya da rakip yapabileceğini göstermiştir. Geçmişten gelen sorunlar yüzünden başlayan, kimileri için iki kardeş ülke arasında yaşanan bir savaş olarak görülse de, İran-Irak Savaşı bölge, uluslararası konjonktür, kendisinden sonra yaşanacak olaylar üzerinde etkisi olan, bir anlamda Ortadoğu'nun yeniden şekillenmesine neden olan bir savaş olarak karşımıza çıkmaktadır (Sander, 2003: 563; Segal, <http://www.foreignaffairs.com>, 2011).

Genel olarak bakıldığında savaş, her iki tarafta da ağır kayıplara yol açmıştır. İki ülke de 2 milyondan fazla insanını kaybetmiş, savaş her ikisi için de yaklaşık olarak 400 milyar \$'a mal olmuştur. Ayrıca, iki taraf da, silahlanmaya her ay yaklaşık 1 milyon \$ harcadıkları için ekonomik olarak büyük sıkıntılar yaşamışlardır (Carpenter and Innocent, 2008: 67-82).

Hem İran hem de Irak'ın havadan gerçekleştirdikleri bombardımanlar nedeniyle petrol kaynakları ağır zarara uğramıştır. Öyle ki 1981 yılında Irak'ta günde 3.1 milyon varil İran'da ise 1.4 milyon varil petrol üretirken savaş sonunda üretim 600 bin varile düşmüştür (Armaoğlu, 2012: 927).

Savaş sırasında İran'ın etkinliğini artırması üzerine Irak, ABD'nin de göz yummasıyla Almanya'dan kimyasal temin etmiş ve İran tarafından ele geçirilen topraklara kimyasal bomba atmıştır. Bunun sonucunda 5 bin ila 50 bin arasında insanın hayatını kaybettiği iddia edilmektedir (<http://asyaahileri.com>, 2013).

Savaşı kazanan ve sonrasında ekonomik zorluklar yaşayan Irak, ekonomik anlamdaki ihtiyaçlarını Körfez ülkelerinden sağlamak istemiştir. Bunun için Irak, 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal ve ilhak etmiş ve 1991 Körfez Savaşı'nın çıkmasına yol açmıştır. Buradan hareketle İran-İrak Savaşı ve sonrasında yaşanan gelişmelerin Körfez Savaşı'na zemin hazırladığını söylemek mümkündür (<http://www.tepav.org.tr>, 2013).

Bununla birlikte, savaş sırasında gelişmiş teknolojiye sahip olmanın ve nükleer enerjinin faydalarını düşünmeye başlayan İran, savaş sonrasında yaşadığı ekonomik bozukluğu, güvenlik endişesi ve petrol üretiminin düşmesi nedeniyle nükleer enerjiye ihtiyaç duymuştur. Bunun üzerine çalışmaları 1959 yılına dayanan ve 1979 İran İslam Devrimi sonrasında İran'ın Batı'ya daha fazla bağımlı olabileceği gerekçesiyle durdurulan nükleer alandaki faaliyetlere yeniden başlama kararı almıştır. (Akıncı, 2009: 36; Yetim ve Kalaycı, 2011: 85-109; Semin, <http://www.bilgesam.org>, 2013).

Bölgesel anlamda bakacak olursak, bu savaşın, Türkiye'nin yıllardır başına belan olan PKK faktörünü güçlendirip palazlandırdığını söylemek mümkün gözükmektedir. Dahası Irak'a karşı Irak'ta yaşayan Kürtleri kullanan İran yüzünden Kürtler, bağımsızlık kampanyası başlatmışlardır. Ancak bunun sonucunda binlerce insanın öldüğü Halepçe Katliamı yaşanmıştır (<http://www.turkishweekly.net>, 2013).

Savaş öncesinde, 1980'lerde, Türkiye'de de yaşanan darbenin ardından Suriye'ye yerleşen Kürtler, İran-İrak Savaşı sırasında boşluktan ve istikrarsızlıktan faydalanarak İran'ın da desteği ile Irak'ın kuzey kamplarına yerleşmişler ve buradan Türkiye içlerine sızarak eylemler gerçekleştirmeye başlamışlardır (Akdevelioğlu, 2005: 131).

Ortadoğu'daki savaş nedeniyle ortaya çıkan otorite boşluğunu fırsat bilen ve bu fırsattan yararlanarak Arap liderliğini ele geçirmek isteyen Suriye, liderlik için bölgedeki Kürt örgütlerine maddi ve lojistik destek vermiştir. 12 Kasım 1980'de Şam'da Irak Komünist Partisi ve Kürdistan Yurtseverler Birliği'nin yer aldığı ve Bağdat'taki mevcut yönetimi devirmeyi amaçlayan Irak Demokratik Milli Yurtseverler Birliği kurulmuştur. Bu oluşumdan dışlanan Kürdistan Demokrat Partisi ise Kuzey Irak'ta Irak Komünist Partisi ve Kürdistan Birleşik Sosyalistler Partisi'nin yer aldığı ve Suriye ve İran'ın destek verdiği Demokratik Irak Cephesini oluşturmuşlardır (Akdevelioğlu, 2005: 131).

Bunun yanında İran-İrak Savaşı, bölgede güvenlik sorununa da ortaya çıkarmıştır. İran'ın devrimi ihraç politikasından endişe eden ve Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Bahreyn, Umman ve Suudi Arabistan'dan oluşan 6 Körfez ülkesi 26 Mayıs 1981'de Körfez İşbirliği Konseyi'nin kurmuşlardır (Semin, <http://www.bilgesam.org>, 2013).

7. SONUÇ

Ortadoğu, gerek jeopolitik gerekse zengin doğal kaynakları nedeniyle pek çok devletin dikkatini çeken bir bölge olmuş ve tarihin pek çok döneminde birçok çatışma ve istilaya ile karşı karşıya kalmıştır. Bu sebeple Ortadoğu, hem bölgenin hem de dünyanın şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Öyle ki bu durumu 1980-1988 yılları arasında cereyan eden İran-İrak Savaşı'nda görmek mümkündür.

İran-İrak Savaşı, bölgedeki etnik, dini ve teknik bazı sorunlar nedeniyle çıkmış ve 8 yıl süren savaş, arkasında pek çok kayıp bırakmıştır. 8 yıl süren İran-İrak Savaşı'nın, resmi olarak bir kazananı olduğunu söylemek mümkün olsa da pratikte aynı şeyi söylemek zordur (Keskin, 2007: 43-50). Çünkü taraflardan hiçbiri, ne bölgeden hakimiyet sağlayabilmiş ne de düzen getirebilmiştir. Bu yüzden bu savaşa “*kazanani olmayan savaş*” demek daha uygun gözükmektedir.

Bu savaşta hem İran hem de Irak çok büyük kayıplar vermiştir. Öyle ki iki taraf da yaklaşık 1 milyon insan kaybetmiş ve 150 milyon \$'lık kaynak yok olmuştur. İki ülke de ekonomik sıkıntılar yaşamışlardır.

Bu savaşta ABD ve SSCB tarafsız bir tutum sergilemişlerdir. SSCB, hem İran hem de Irak'ı gücendirmekten kaçınmıştır. Çünkü, kendisine daha yakın olan Irak'a yardım etmesi İran'ı Batı'ya yakınlaştırabilirdi. Bununla birlikte ABD ise İsrail Meselesinde sertlik yanlısı olan Irak ile münasebeti olmasa da Irak'ı olumsuz etkilemek istememiştir.

İran-İrak Savaşı, bölgedeki bölünmenin keskinleşmesine neden olmuştur. Öyle ki savaş, Basra Körfezi ülkeleri ve Suudi Arabistan, Saddam Hüseyin'in Körfez ve Arap ülkelerine hakim olma planını bilseler bile, İran'daki Şii tehlikesini daha rahatsız edici bulmuşlar ve Irak'ın İran'ı yenmesini çıkarlarına daha uygun bulmuşlardır. Zaten Saddam Hüseyin'in planları beklediği gibi olmayınca Suudi Arabistan Irak'a hem maddi hem de Kızıl Deniz'deki üç limanını Irak'a tahsis ederek yardım etmiştir. Dahası İran, savaşta etkisini artırmaya başlayınca Suudi Arabistan, İran'a savaşı durdurması için para teklifinde bulunmuştur (Ercan ve Bilgin, 2012: 3).

Diğer yandan İsrail ve Suriye ise İran'ın devrimi ihraç politikasını benimsememekle birlikte Baas rejimine karşı oldukları ve sonlanmasını istedikleri için İran'ı desteklemişlerdir.

Ürdün de savaş sırasında Irak'ı destekleyen devletler arasında yer almıştır. Bu durum İran'ı destekleyen Suriye ise Ürdün'ün ilişkilerini bozsa da, iki devlet arasında büyük bir sorun ya da çatışma yaşanmamıştır. Zaten Ürdün'ün de Irak'a yardım etmesinin nedeni hem Suriye ile ilişkilerinin bozuk olması hem de Humeyni rejiminden endişe etmesinden kaynaklanmaktadır.

Bununla birlikte İran-İrak Savaşı'ndan en kazançlı çıkan devletler İsrail ve Mısır olmuştur. İsrail için Arap dünyasındaki bölünme, ona karşı girişilecek bir saldırının olma olasılığını azalttığı için rahatlatmıştır. Mısır ise genelde Irak'a yakın dursa da, var olan bölünmeye aktif olarak katılmamış ve bu durum ise Mısır'ın etkinliğini ve prestijini artırmıştır.

İran-İrak Savaşı'nın yarattığı ekonomik çöküntü, Irak'ın Kuveyt'i 2 Ağustos 1990'da işgal ve ilhak etmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda ise 16 Ocak 1991'de ABD öncülüğünde Irak'a karşı hareket başlamış ve Irak Kuveyt'ten çıkarılmıştır. Bu savaş başta Ortadoğu olmak üzere dünyayı etkilemiştir.

Bunun yanında güvenliği ve petrol üretiminin düşmesinden endişe eden İran ise 1979'da İslam Devrimiyle durdurduğu nükleer faaliyetlere yeniden başlama kararı almıştır. Bu konu günümüzde dahi hem bölge politikası hem de dünya politikası için önemini korumaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdevelioğlu, A. (2005), “İran-İrak Savaşı”, *Türk Dış Politikası Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Baskın Oran (ed.), Cilt, 2, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akıncı, A.C., (2009), *İran Nükleer Krizi*, Ankara: USAK Yayınları.
- Ali, J., (2001), “Chemical Weapons and The Iran-Iraq War: A Case Study in Noncompliance”, *The Proliferation Review*, Spring, p.43-58.
- Altınkaş, E., (2005), “The Iran-Iraq War and Its Effects on Turkey”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 1, No. 4, s. 137-144.
- Anonim (a)., “Conflict Without Victory: The Iran-Iraq War”,
http://www.oup.com/uk/orc/bin/9780199289783/01student/cases/iran_iraq_war.pdf, (30.10.2011).
- Armaoğlu, F., (2012), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 18. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Archar, G., (2004), *Kanayan Ortadoğu: Marksist Aynada Ortadoğu*, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Arı, T., (1996), *Basra Körfezi ve Ortadoğu’da Güç Dengesi (1978-1996)*, 2. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları.
- _____, (2004), *İran, Irak ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ataöv, T., (1989), “İki Doğu Komşumuz: Irak ve İran”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. XLIV, No. 1-2, 1989, s.119-133.
- Aydın, M., v.d., (2007), “Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak’ın Geleceği ve Türkiye”, *TEPAV Ortadoğu Çalışmaları II*, TEPAV, s. 466-488.
- Aydın, M., (2010), *Avrupa Birliği’nin Ortadoğu Politikası*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Bayraktaroğlu, U., (2009), *Ortadoğu’da Yeniden Yapılanma Sürecinde Kültür-İktidar İlişkileri (2003 Irak Savaşı Sonrası)*, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Sosyolojisi ve Antropolojisi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Bergquist, R. E., (1988), *The Role of AirPower in The Iran-Iraq War*, Islamabad: Air University Press.
- Best, A., Hanhimaki, J. M., et all., (2012), *20. Yüzyılın Uluslararası İlişkiler Tarihi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bölükbaşı, S., (1992), *Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu*, Ankara: Dış Politika Enstitüsü Yayınları.
- Bruniessen, M., (1992), “Kürt Toplumunu ve Modern Devlet: Uluslaştırmaya Karşı Etnik Ulusçuluk”, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, Halil Turansal (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulut, O., (2009), “Devrimin Eşiğindeki Ülke: İran”, *Farklı Tarih Dergisi*, Sayı 3, s. 3-4.
- Carpenter, T. G. and Innocent, M., (2008). “The Iraq War and Iranian Power”, *Survival*, Vol. 49, No. 4, pp. 67-82.
- Dedeoğlu, B., (2002), *Ortadoğu Üzerine Notlar*, İstanbul: Der Yayınları.

- Duman, Ç., “I. Körfez Savaşı Sunumu”, <http://tr.caspianweekly.org/ana-kategoriler/ortadou/959-ikoerfez-sava-sunumu.html>, (08.10.2011).
- Ercan, M. ve Bilgin, T., (2012), “ABD-İran İlişkileri: ABD-İran Gerginliğinin Türkiye’ye Etkileri”, *Akademik Bakış*, Sayı 33, s. 1-14.
- Erol, H., (2008), *Türkiye-Ortadoğu İlişkileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Ersoy, N., “İran-İrak Savaşından Günümüze ABD’nin Irak Politikası”, <http://www.bgst.org/keab/ne20051114.asp>, (04.11.2011).
- Gündoğan, Ü., (2003), “Islamist Iran and Turkey 1979-1989: State Pragmatism dan Ideological Influences”, *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 7, No. 1, pp. 1-12.
- Güzel, H. T., (2009), *Irak’ın Kuzeyindeki Bölgesel Kürt Yönetimi (1992-2008)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Heykel, M., (1993), *3. Petrol Savaşı: Körfez Savaşının Perde Arkası*, Ahmed Asrar (çev.), İstanbul: Pınar Yayınları.
- El Azhary, M. S., (1985), *The Iran-Iraq War: A Historical, Economic and Political Analysis*, Surry Hills: Croom Helm, Surry Hills.
- Hiro, D., (1988), *The Longest War*, New York: Routledge.
- Karaduman, N., (2009), *Türkiye-İran İlişkileri (1979-1989)*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Karsh, E., (1990), “Geopolitical Determinism: The Origins of The Iran-Iraq War”, *Middle East Journal*, Vol. 44, No. 2, pp. 256-268.
- Keskin, A., (2007), “İrak’ta ABD-İran Savaşı”, *Stratejik Analiz*, Cilt 6, Sayı 82, s. 43-50.
- Khadduri, M., (1988), *The Gulf War*, New York: Oxford University Pres.
- Kıran, A., (2005), *Ortadoğu’da su: Bir Çatışma ya da Uzlaşma Alanı*, 1. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kocaoğlu, M., (1995), *Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Lewis, B., (2010), *Ortadoğu İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, Selin Y. Kölay (çev), 7. Baskı, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Malek, M. H., (1991), *Iran-Iraq War, International Mediation and Gulf War*, Mohammed H. Malek (ed.), Gloskow: Royston Limited, , pp. 17-18.
- Memiş, E., (2002), *Kaynayan Kazan Ortadoğu*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Muhsin, J., v.d., (1986), *Iraq in The Gulf War, Saddam’s Iraq, Revolution or Reaction*, Jabr Muhsin (ed.), London: Zed Books, , pp. 227-244.
- Rajaei, F., (1993), *The Iran-Iraq War: The Politics of Aggression*, Florida: The University of Florida Press.
- Rundle, C., (1986), “The Iran/Iraq War”, *Asian Affairs*, 17(2), pp. 128-133.
- Sander, O., (2003), *Siyasi Tarih 1918-1994*, 14. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Segal, D., “The Iran-Iraq War: A Military Analysis”,

<http://www.foreignaffairs.com/articles/43387/david-segal/the-iran-iraq-war-a-military-analysis>, (03.11.2011).

Semin, A., “İran Nükleer Programının Körfez Ülkelerine Etkisi”, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1430:ran-nuekleer-programn-koerfez-uelkelerine-etkisi&catid=168:ortadogu-analizler, (18.05.2013).

Sonnenberg, R. E., “The Iran-Iraq War: Strategy of Stelamete”, <http://www.globalsecurity.org/military/library/report/1985>, (01.10.2011).

Stafford, R., v.d., “The Iran-Iraq War: Exceeding Means”, <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?Location=U2&doc=GetTRDoc.pdf&AD=ADA441679>, (30.10.2011).

Stern, M., (1984), “The Iran-Iraq War”, *Foreign Affairs*, Vol. 63, No. 1, pp. 128-143.

Tareq, Y. I., (1982), *Iraq and Iran*, New York: Syracuse University Press.

Uzgel, İ., (2005), “İrangan Olayı”, *Türk Dış Politikası Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Baskın Oran (ed.), Cilt, 2, İstanbul: İletişim Yayınları.

Willett, E., (2004), *The Iran-Iraq War*, New York: The Rosen Publishing Group.

Workman, W. T., (1984), *The Social Origins of The Iran-Iraq War*, London: Lynne Rienner Pub.

Yetim, M. ve Kalaycı, R., (2011), “Türkiye ve İran İlişkileri: Sıfır Sorun Mu?, Nükleer Sorun Mu?”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt 5, Sayı 10, s. 85-109.

Yıldırım, Z., (2005), *Türk Basının da İran-İrak Savaşı*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yılmaz, T., (2009), *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, 2. Baskı, Ankara: Barış Platin Kitabevi.

Zuhur, S.D., “Iran, Iraq and The United States”,

<http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/pub738.pdf>, (03.11.2011).

“İrak’ta Seçimler: Etnik ve Dini Yapısı”, http://arsiv.sabah.com.tr/ozel/irak835/dosya_837.html, (16.05.2013).

“İran”, <http://www.enfal.de/iran.htm>, (16.05.2013).

Ayışığı, M., “Türkmen Meselesi ve Türkiye’nin Kuzey Irak Politikası”, <http://efrasyap.org/Icerik/IcerikDetay.aspx?IcerikID=798>, (16.05.2013).

http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/02/printable/040202_irak_kronoloji.shtml, (16.05.2013).

<http://www.turkishweekly.net/article/145/the-iran-iraq-war-and-its-effects-on-turkey.html>, (18.05.2013).

http://www.tepav.org.tr/upload/files/1269869551r4959.Iran_Sorununun_Gelecegi_Senaryolar_Bolge_sel_Etkiler_ve_Turkiye_ye_Oneriler.pdf, (18.05.2013).

http://asyaahileri.com/-iran-irak-savasi-_h255.html, (18.05.2013).

“İrak Irak Dedikleri...”, <http://www.diplomatikgozlem.com/TR/belge/1-6878/irak-irak-dedikleri.html>, (18.05.2013).

“Su Diplomasisi”, <http://newtimes.az/tr/economics/1385/#.UZaHy9x192E>, (18.05.2013).

“İran-İrak Savaşı”, <http://www.siyahgribeyaz.com/2006/03/iran-irak-sava.html>, (18.05.2013).